

PRAEITIES ATMINIMO TĖSTINUMAS BEI POKYČIAI IR VIETINĖS BENDRUOMENĖS PRIGIJIMO PROCESAS. OLŠTYNO PAVYZDYS

Marta Karkowska

ABSTRACT

The article deals with the settling down process of the newcomers to post-war Olsztyn, i. e. their efforts to develop their own relationship with the environment of the place of residence they arrived in from other territories. The author believes that the “national” (Polish) version of reading of the past of the city that took root in the Soviet years and that neglected the regional specificities of Warmia and Masuria served as one of the major stimuli accounting for the settlers’ formation of meaningful relationships with Olsztyn. By comparing the meanings used in the formation of relationships in the periods before and after 1989, the author demonstrates that the said “national” version of reading the past of the city presently co-exists with the efforts to popularize regional history and the multiculturalism of the past of Warmia and Masuria.

KEY WORDS: Olsztyn, Warmia, East Prussian cultural heritage, collective memory, symbolic appropriation.

ANOTACIJA

Straipsnyje aptariamas naujakurių, pokariu apsigyvenusių Olštyno mieste, išišaknijimo procesas, t. y. pastangos kurti savo ryšius su gyvenamąja aplinka, į kurią daugelis jų pateko atvykę iš kitų teritorijų. Autorės manymu, tarybiniais metais įtvirtinta, regioninių Varmijos ir Mozūrijos savitumų nepaisiusi „nacionalinė“ (lenkiškoji) miesto praeities skaitymo versija tapo viena svarbiausių paskatų, leidusių naujakuriams formuoti reikšminius ryšius su Olštynu. Lygindama reikšmes, naudotas tiems ryšiams tiesti, laikotarpiu prieš ir po 1989 m., autorė parodo, kad minėtoji „nacionalinė“ miesto praeities skaitymo versija Olštyne iki šiol koegzistuoja su pastangomis populiarinti regioninę istoriją bei Varmijos ir Mozūrijos praeities daugiakultūriškumą.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Olštynas, Varmija, Rytų Prūsijos kultūros paveldas, kolektyvinė atmintis, simbolinis pasisavinimas.

*Dr. Marta Karkowska, Lenkijos mokslų akademijos
Filosofijos ir sociologijos instituto darbuotoja
ul. Nowy Świat 72, 00-330 Warszawa
El. paštas: m-karkowska@wp.pl*

Šiuo straipsniu siekiama parodyti paskirus viešojoje sferoje pasireiškusius būdus po Antrojo pasaulinio karo konstruoti Olštyno gyventojų atminimą apie praeitį. Pirmiausia mane domina tęstinumas ir pokyčiai, pastebimi miesto ir jo gyventojų istorijoje, kurie darė ir tebedaro esminę įtaką formuojantis vietinei bendruomenei ir jos ryšiams su gyvenamąja vieta. Remdamasi konkrečiais viešų pasisakymų ir veiklos pavyzdžiais bei empiriniais tyrimais, pasistengsiu tiek parodyti tam tikrą praeities „pasisavinimo“ procesą, pokariu vykusį šiandieninėje Varmijos sostinėje, tiek aptarti konkrečias diskusijas ir veiklas, atskleidžiančias mieste likusio paveldo nuvertinimą ar nepalanckumą jam.

Norint įgyvendinti šį sumanymą, reikia bent trumpai aptarti miesto ir jo pokario gyventojų istoriją.

Olštyno istorija siekia viduramžius. Pirmosios žinios apie vyskupo domene esantį miestą, iš pradžių pavadintą Alenštainu, vėliau Olštynu, pasirodo XIV a. 4-ajame dešimtmetyje. Miesto tei-

ses oficialiai jam buvo suteiktos 1353 m. spalio 31 d.¹ Tas teises – o tai svarbu – jam suteikė Varmijos vyskupijos kapitula.

Per kelis šimtmečius miestas, įsikūręs prie Lynos upės, kelis kartus keitė savo valstybinį priklausomumą. Iš pradžių Olštynas kartu su visa Varmijos žeme, turėjusia tam tikrą autonomiją, priklausė Vokiečių ordino valstybei. XV amžiuje jo politinė priklausomybė pasikeitė, kai miestas tapo pavaldus Lenkijos karaliui, kas buvo patvirtina vadinamosios antrosios Torūnės taikos (1466 m.) nutarimais. Abiejų Tautų Respublikai miestas priklausė daugiau kaip 300 metų iki pat pirmojo padalijimo. 1772 m. Olštynas kartu su visa Varmija buvo prijungtas prie Prūsijos karalystės.

Dar vienas valstybinių sienų pokytis įvyko po Antrojo pasaulinio karo, kai miestas vėl – po daugiau nei 170 metų pertraukos – atsidūrė Lenkijos valstybės ribose. Olštynas tapo svarbiausiu žemių, prijungtų prie Lenkijos šiaurėje (vėliau vadintų, be kita ko, Susigražintosiomis žemėmis), centru. 1945 m. jo reikšmė išaugo, nes čia persikėlė Mozūrijos apygardos valdžia (anksčiau buvusi Balstogėje), o vėliau buvo įkurdintas vaivadijos centras. Nepaisant to, kad 6-ajame dešimtmetyje valdžia Olštyno, kitaip nei Vroclavo ar Poznanės, nelaike Susigražintųjų žemių „sostine“², jis greitai tapo vienu svarbiausių miestų buvusios Rytų Prūsijos teritorijose, prijungtose prie Lenkijos valstybės. Tad Olštyno rangas gerokai pakilo, jis tapo vienu svarbiausių regiono centrų ir atsidūrė valstybės valdžios domėjimosi centre.

Antrojo pasaulinio karo sukeltas persilaužimas miestui buvo svarbus ir dėl kitos priežasties – kaip tik tuomet iš esmės pasikeitė miesto gyventojų struktūra. Kokios esminės permainos šiuo klausimu įvyko vos per kelerius metus, rodo 1950 m. duomenys. Tuomet mieste gyveno beveik 44 tūkst. žmonių, iš kurių beveik 90 % sudarė atvykėliai. Į Olštyną daugiausia gyventojų persikėlė iš žemių, prijungtų prie Tarybų Sąjungos (beveik 43 %) ir iš Varšuvos bei Varšuvos vaivadijos (beveik 29 %). Mažiau atvykėlių buvo iš buvusių Balstogės ir Bydgoščiaus vaivadijų – iš viso jie sudarė daugiau kaip 11 %³. Vietiniai gyventojai, prie kurių buvo priskiriami tiek tautiečiai (varmiai ir mozūrai), tiek vokiečiai⁴, 1950 m. sudarė beveik 10 % visų gyventojų, o 1956 ir 1957 m. sandūroje šis rodiklis nukrito iki 7 %⁵. Tokios vietinių ir persikėlėlių proporcijos Olštyne laikui bėgant šiek tiek kito, tačiau bendra tendencija liko ta pati.

Turint galvoje čia paminėtus tiek ištisu šimtmečių politinius pokyčius, tiek gyventojų struktūros pasikeitimus, galima sakyti, kad *po 1945 m. vos per kelerius metus po karo miesto gyventojų dauguma tapo žmonės, kuriems Olštynas buvo visiškai nauja vieta, su kuria anksčiau jie neturėjo jokių ryšių*. Tad čia besikurianti visuomenė, be to, kad turėjo spręsti daugelį kitų problemų, dar buvo priversta ieškoti savo buvimo šioje vietoje pagrindimo. Atvykėliai turėjo ne tik prisitaikyti prie visiškai naujų sąlygų, bet ir sukurti savo vaizdinių apie naują gyvenamąją vietą. Tai pasakytina tiek apie pačios miesto erdvės, tiek ir apie miesto prie Lyno upės istorijos suvokimą. Reikėjo sukurti, kaip pasakytų vienas iš kultūrinės atminties tyrinėtojų Janas Assmanas, visuomenės „kultūrinę formaciją“⁶. Apsuptos beveik vien naujakurių, miesto erdvės, vietos ir simboliai turėjo įgauti

¹ Išsamiausias ir naujausias darbas, kuriame aprašoma miesto istorija, yra Stanisława Achremczyko ir Władysława Ogrodzińskiego parengta knyga: *Olsztyn 1353–2003*. Red. S. ACHREMCZYK, W. OGRODZIŃSKI. Olsztyn, 2003.

² STRAUCHOLD, G. *Wrocław – okazjonalna stolica Polski. Wokół powojennych rocznic historycznych*. Wrocław, 2003.

³ SAKSON, A. *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945-1997*. Poznań, 1998, [wkładka] Tabela II: Ludność ziem zachodnich w 1950 r. według pochodzenia terytorialnego z podziałem na ludność miejską i wiejską (w odsetkach).

⁴ *Ibid.*, s. 193.

⁵ *Ibid.*, s. 82, Tabela V: Ludność rodzima Warmii i Mazur w poszczególnych powiatach województwa olsztyńskiego w latach 1946–1957.

⁶ ASSMANN, J. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa, 2009, s. 139.

reikšmes, dažnai visiškai priešingas, nei turėjo anksčiau, kad taptų jų bendra ženklų sistema, kurios pagrindu jie galėtų tapatintis ir kurti savo ryšius su apgyvendinta teritorija.

Pastangos, nukreiptos pirmiausia „prisijaukinti“ miestą, jo sandarą, architektūrą, specifiką, praeitį, o vėliau iš lėto prigyti naujoje visuomenėje, išsiugdyti „buvimo namuose“ jausmą, savaime suprantama, turėjo būti ilgas ir sudėtingas procesas. Svarbu ir tai, kad be galo sunku nurodyti, ar, o jeigu taip, tai *kada* tą procesą dera laikyti baigtu. Nepaisant to, remiantis konkrečiais pavyzdžiais galima nurodyti, kokie elementai per daugelį metų tą procesą galėjo pagreitinti ir kaip buvo galima daryti įtaką jo eigai. Olštyno ir jo gyventojų atvejis nurodo, kad savo vaidmenį čia atliko ir turėjo reikšmės bent keli veiksniai.

I

Viena svarbiausių problemų, su kuria turėjo grumtis besikuriantis visuomenė, tikriausiai neabejotinai laikytinas išsiugdymas bent jau pagrindų, susijusių su saugumo jausmu naujoje vietoje, įsitikinimu, kad būtent su šia vieta bus susietas tolesnis gyvenimas. Nuolatinis netikrumas dėl „Susigrąžintų žemių“, o tai reiškė – ir paties Olštyno, likimo išties neskatino „išišaknijimo“. Olštyno istorikų darbai liudija, kad 6-asis dešimtmetis buvo politizuotų teismų procesų⁷, vis augusio visuomenės netikrumo ir jos gąsdinimo metas. Tuos jausmus stiprino ne tik situacija valstybės viduje (be kita ko, įtempti aukščiausios valdžios ir Bažnyčios santykiai⁸, ekonominė krizė⁹ ar administraciniai pokyčiai ir nuolatinė valdžios kaita¹⁰), bet ir tarptautinė padėtis, ypač įvykiai Vokietijoje ir Vokietijos valdžios atstovų pasisakymai, stiprinę Olštyno gyventojų, kurie baiminosi dar vieno sienų perstumdymo, netikrumo jausmą¹¹.

Nors per ateinančius dešimtmečius miesto ir regiono padėtis pasikeitė iš esmės, prisiminimai apie 6-ąjį dešimtmetį, suprantama, taip greitai neišblėso. Kaip rodo to laikotarpio prisiminimai¹², turėjo praeiti daug laiko, kol laikinumo jausmas užleido vietą įsitikinimui, kad padėtis stabilizavosi, kol gyventojai galėjo apsibrasti naujojoje vietoje, pasijusti „savo namuose“.

Besiformuojančios Olštyno visuomenės atveju ne mažiau reikšmės turėjo turėti poreikis išsiugdyti bendrumo jausmą, kurį reikėjo atremti į idėją, artimą ir suprantamą didžiąjai daugumai naujųjų gyventojų. Kadangi daugybė žmonių atvyko iš gana skirtingų nutolusių regionų, nenuostabu, kad pagrindinį vaidmenį šiuo atveju ėmė vaidinti pokario valstybinės valdžios politika regiono atžvilgiu. Palaikydama „Susigrąžintų žemių“, kaip teritorijų, kadaise Lenkijos prarastų ir atitekusių vokiškajam kaimynui, – idėją, sykiu ir mitą¹³, toji valdžia stengėsi sutelkti atvykėlių dėmesį į laikus, kai „Susigrąžintos žemės“ priklausė Lenkijos valstybei ir į seniausius tų teritorijų ir jų gyventojų sąryšius su lenku, arba, imant plačiau, – slavų kultūra ir tradicijomis. Pagal partijos priimtą liniją,

⁷ TOMKIEWICZ, R. *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945-1956*. Olsztyn, 2003, s. 319 ir kt.

⁸ KOPICZKO, A. Represje wobec duchowieństwa katolickiego diecezji warmińskiej okresie stalinowskim (1947–1956). *Echa przeszłości*, 2004, t. V, s. 210 ir kt.

⁹ MAKOWSKI, A. Ziemie Zachodnie i Północne w polityce gospodarczej Polski w latach 1945-1960. In *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego* (Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały, Nr. 23). Red. A. SAKSON. Poznań, 2006, s. 66–67.

¹⁰ LEWANDOWSKA, I. Warmia i Mazury w latach 1946–1956 w relacji krakowskiego historyka Władysława Ogrodzińskiego. *Przegląd Zachodni*, 2005, t. 61, nr. 3, s. 138–139.

¹¹ TOMKIEWICZ, R. Op. cit., s. 36.

¹² SUKERTOWA-BIEDRAWINA, E. *Dawno a niedawno. Wspomnienia*. Olsztyn, 1965; SUKERTOWA-BIEDRAWINA, E. *Ze wspomnień redaktora „Komunikatów”*. Olsztyn, 1968.

¹³ Pz., MAZUR, Z. O legitymizowaniu przynależności Ziem Zachodnich i Północnych do Polski. In *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne...*, s. 27 ir kt.

buvo stengiamasi pabrėžti, kad teritorijos, pripažintos Lenkijai po 1945 m., įskaitant Varmiją, buvo „nuo senų senovės lenkiškos“, kartu nuvertinant regioninius skirtumus. Buvo mielai akcentuojami stiprūs istoriniai saitai, jungę po Antrojo pasaulinio karo prijungtas teritorijas su „Motina“ ar „motininėmis žemėmis“, kurios buvo noriai pavadinamos „Lenkijos valstybės lopšiu tarp Oderio ir Bugo“¹⁴. Suprantama, tokių prioritetų nustatymas nereiškė, kad buvo visiškai nusigręžiama nuo regionalizmo ar vietinės istorijos (nors valstybės valdžios požiūris į tuos klausimus įvairiais metais buvo skirtingas¹⁵). Tačiau susidomėjimą regionine tematika valstybės aparato atstovai sankcionuodavo ne visuomet. Kaip pažymi Zenonas Romanowas, „oficialioje propagandoje nebūta visiško atsisakymo priminti Lenkijos gyventojų gimtosios istorijos [...] Tačiau tai buvo daroma atsargiai, nes bet kokius regioninius savitumus valdžia smerkė kaip pavojingo separatizmo apraiškas“¹⁶.

Tokios sampratos buvo glaudžiai siejamos su valstybės aparato palaikomu regiono praeities interpretavimu per lenkų ir vokiečių istorinio antagonizmo prizmę. Sutelkus dėmesį į konfliktus, istorines kovas, buvo noriai apeliuojama į amžiną nesantaiką tarp Lenkijos ir Vokietijos, istorinius konfliktus (netgi vykusius viduramžiais) dažnai vertinant tautų suvokimo kategorijomis, būdingomis XIX amžiui¹⁷.

Tokios strategijos priėmimas ir tautinės praeities vizijos pirmenybė prieš regioninę turėjo daryti didžiausią įtaką formuojantis tokių miestų kaip Olštynas gyventojų vietinio bendrumo jausmui. Tai ne tik nubrėžė perspektyvą, kurios rėmuose turėjo rutuliotis samprotavimai apie praeitį, bet ir primetė viešai pristatytinų asmenybių ir įvykių rinkinį bei vertinimą, šitaip visiškai suformuojant bendrai apgyvendintos vietos istorijos viziją¹⁸.

Turint galvoje „ne itin platų lenkų domėjimąsi Prūsijos žemėmis tarpukariu“¹⁹, stiprių neoficialių prisiminimų apie regioninę praeitį stoka, galiausiai faktą, kad vietiniai veikėjai gerai jautė neigiamą įvairių valdžios lygmenų atstovų požiūrį į regioninius tyrinėjimus²⁰, sunku stebėtis tuo, kad oficialios pažiūros ir oficiali interpretacija darė didžiulę įtaką. Ton interpretacijon patekę oficialūs, „viršuje“ sukonstruoti siužetai (ypač dėl pradinio Varmijos slaviškumo, jos lenkiškumo nuo senų senovės) tikrai galėjo atrodyti patraukliai, ypač mieste apsigyvenusiams žmonėms, kurie atvyko iš įvairių ikikarinės Lenkijos regionų ir pirmą kartą susidūrė su vokišku paveldu. Todėl nenuostabu, kad nauja, besiskirianti nuo vokiškosios, praeities vizija, nauja istorijos interpretacija, stipriai valstybės remiama, net jeigu ji dažnu atveju buvo prieštaringa ir kėlė nemenkų abejonių, vietinei visuomenei galėjo pasirodyti įdomi ir priimtina. Ji tapo elementu, padedančiu pasisavinti paliktąją erdvę, priimti čia buvusius simbolius ir tuo pagrindu suformuoti naują savo pačių kultūrinę tapatybę.

¹⁴ ŻYTYNIEC, R. Literackie zawłaszczanie polskiego Zachodu. *Tygiel Kultury*, 2005, nr. 7–9, s. 99–107.

¹⁵ STOBIECKI, R. *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce: druga połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych*. Łódź, 1993; STOBIECKI, R. *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana. Studia i szkice*. Warszawa, 2007.

¹⁶ ROMANOW, Z. Pamięć historyczna mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945–1989 na przykładzie Pomorza Zachodniego. In *Ziemia Odzyskane/ Ziemia Zachodnie i Północne...*, s. 210.

¹⁷ Pavyzdžiu galėtų būti pirmasis pokariu pasirodęs veikalas apie miesto istoriją, kurį parašė Andrzejus Wakaras ir Boleslawas Wolskis: WAKAR, A.; WOLSKI, B. *Sześć wieków Olsztyna*. Olsztyn, 1956.

¹⁸ Šį procesą galima pamatyti kad ir Lenkijos istorijos draugijos (visoje Lenkijoje veikiančios mokslinės draugijos) Olštyno skyriaus dokumentuose. Jie skaitytams prieinami Lenkijos mokslų akademijos archyve, Varšuvoje (1945–1959 m. Emilijos Sukertowos-Biedrawinos korespondencija, PTH-R, vien. 249).

¹⁹ ACHREMCZYK, S. Początki humanistyki w Olsztynie. *Bibliotekarz Warmińsko-Mazurski*, 2005, Nr. 3/4, odnošnik: <www.wpb.olsztyn.pl/bwm/3-4_05-ie/achremczyk.html> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012].

²⁰ SUKERTOWA-BIEDRAWINA, E. *Dawno a niedawno...*, s. 317.

II

Po karo sukurta praeities vizija pasirodė esanti nepaprastai gabi, bent jau kalbant apie Varmijos, taigi ir apie Olštyno, kaip jos dabartinės sostinės, lenkiškumą. Nepaisant to, kad požiūris, pavyzdžiui, į regioninius tyrinėjimus pasikeitė, iš esmės pakito ir centrinės valdžios vaidmuo kuriant praeities viziją, visgi po 1989 m. lūžio specifinis, anksčiau suformuotas būdas kalbėti apie praeitį neišnyko. Pavyzdžiu šiuo atveju galėtų parodos, atidarytos laikraščio „Gazeta Olsztyńska“ (1886–1939) rūmuose, aprašymas:

„Gazeta Olsztyńska“ (1886–1939). Ekspozicijoje pristatoma tiek laikraščio „Gazeta Olsztyńska“, tiek lenkų liaudies, gyvenusios Varmijoje, istorija: tradicijų ir lenkų kalbos palaikymas ir propagavimas, mokyklų ir organizacijų veikla, ryšiai su Motina [Didžiąja Lenkija – *sud. past.*]. Gausiai pristatomus laiškus, dokumentus, nuotraukas papildė etnografiniai eksponatai ir spaudos meno paminklai.²¹

Svarbus yra ir tikslas, kuris priskirtas pačiai institucijai. Jos misijos aprašyme skaitome, kad „Gazeta Olsztyńska“ rūmai turi „saugoti ir atverti visuomenei rinkinius ir ekspoziciją, pasakojančią Olštyno ir pietinės Varmijos istoriją, didžiausią dėmesį kreipiant į lenkų tautinį judėjimą ir lenkų spaudos Varmijoje ir Mozūrijoje tradicijas“²². Tokio pobūdžio informacija aiškiai rodo, kad tautinio tapatinimosi klausimas tebėra palaikomas, likdamas svarbiu viešojo diskurso elementu.

Šioje vietoje galima atkreipti dėmesį ir į visai neseniai vykusias diskusijas, susijusias su pačia miesto erdve ir lenkiškumo bei vokiškumo elementais joje. Ypač simptomiška atrodo reakcija į tokius įvykius, kaip antai, užrašas vokiečių kalba, darbininkų atidengtas remontuojant vieną pastatą (turėjusį atitekti miesto rotušei ir tarybos nariams) ir informuojantis, kad šioje vietoje veikė mergaičių mokykla. Paminklų konservatoriaus nurodymu (tai valdininkai pabrėžė), tas užrašas buvo uždengtas, ir tai sukėlė energingą diskusiją. Jos metu būta tiek pasisakymų, pritariančių konservatoriaus sprendimui, tiek ir smerkiančių žodžių. Reakcija į patį įvykį buvo labai emocionali, maža to, ginčo esmė tapo netgi ne pats miesto paveldo vokiškojo elemento įamžinimo (arba ne) klausimas, o pokario lenkų ir vokiečių santykių Varmijoje specifinės problemos, abipusis nepalankumas ir nuogastavimai bei išankstinės nuostatos ir jų įveikimo būdai²³.

Čia pateikti pavyzdžiai rodo, kad nors praėjo ištisi dešimtmečiai, tautinio tapatinimosi klausimas vis dar lieka nepaprastai svarbus. Būtent jis yra esminis lyginant su kitais Olštyne vykstančiais procesais, darančiais įtaką vietinei visuomenei.

Vienas tokių yra atminties pokyčiai, susiję su kartų kaita. Dabar, po beveik šešių (jau beveik septynių) dešimtmečių, praėjusių nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir iki šiol nepakitusių valstybių sienų nustatymo, prabyla karta, kuri neprisimena karo ir nėra patyrusi jo skaudžių padarinių. Tokioms visuomenėms kaip Olštyno tai turi nemenką reikšmę. Juk poreikis išreikšti emocijas ar parodyti ryšį su vieta atsiranda kartai, kuri turi kitokius prioritetus, patirtį ir planus nei ankstesnės, kuri siekia turėti savą praeities viziją. Kalbėdami apie savo gyvenamąją vietą, jos atstovai turi galvoje erdvę, kultūrą ar simbolius, jiems pažįstamus nuo vaikystės. Daugelis jaunosios kartos at-

²¹ Muzeum Warmii i Mazur. „Gazeta Olsztyńska“ (1886-1939), odnośnik: <<http://gazeta.muzeum.olsztyn.pl/gazeta-olsztynska-1886-1939,48>> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012].

²² Ibid.

²³ SZYDŁOWSKI, G. *Konserwator zabytków: zakryć niemieckie akcenty*, 08.04.2011, odnośnik: <http://olsztyn.gazeta.pl/olsztyn/1,48726,9402520,Konserwator_zabytkow_zakryc_niemieckie_akcenty.html> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012]; *Czy na polskim ratuszu powinny błyszczeć niemieckie napisy? Zdaniem „Gazety Wyborczej” – niemieckie napisy powinny nas cieszyć*, 09.07.2011, ostatnia zmiana 03.08.2011, odnośnik: <<http://wpolityce.pl/wydarzenia/8238-czy-na-polskim-ratuszu-powinny-blyszczec-niemieckie-napisy-zdaniem-gazety-wyborczej-niemieckie-napisy-powinny-nas-cieszyc>> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012].

stovų kalba ne tik apie „mažąją tėvynę“ ar „privačią tėvynę“²⁴, bet ir apie vietą, su kuria (jau kelios kartos) yra susijusi jų šeimos istorija. Kad ir šiuo aspektu nauja pažiūra į apgyvendintos žemės praeitį, jos istorijos interpretavimo būdas turi skirtis nuo pirmosios persikėlėlių kartos požiūrio, kadangi tai buvo persikėlėliai, dažnai priversti palikti savo gimtuosius kraštus ir tam tikrą laiką po karo neįautę glaudesnio ryšio su naująja gyvenamąja vieta. Šią padėtį patvirtina Andrzejus Saksono tyrinėjimai. Jis nustatė, kad „tarp Varmijos ir Mozūrijos gyventojų dominuoja stiprūs arba labai stiprūs mažumų ryšiai su [...] regionu, kuriame gyvena. Tas ypač ryšku jaunojoje ir vidurinio amžiaus kartose [...] Tad pasitvirtina tezė dėl Vakarinių ir Šiaurinių žemių vietinių visuomenių integravimosi. Pasitaikančius savitumus galima palyginti su kitų Lenkijos regionų lokalia specifika“²⁵.

Šioje vietoje verta atkreipti dėmesį į tyrimus, susijusius su vokiškosios miesto istorijos sampratomis. Kaip pažymi tas pats autorius, remdamasis savo paties 2001 m. ir Viešosios nuomonės tyrimo centro (OBOP) 2003 m. atliktais tyrimais, lenkų ir vokiečių santykių Varmijoje ir Mozūrijoje vertinimas yra stabilus, nepatiriantis didelių pokyčių priklausomai nuo aktualių įvykių (pavyzdžiui, didžioji tų teritorijų gyventojų dalis nesibaimino, kad Lenkijai tapus Europos Sąjungos nare, vokiečiai išpirks žemę, o „Prūsijos globa“ [*Preußische Treuhand* korporacija – *sud. past.*] ims įgyvendinti savo siekius atgauti nuosavybę)²⁶.

Bet ar pastebėti pokyčiai, pirmiausia aiškiai matomas tikrumo ir situacijos nekintamumo jausmas, kuris yra svarbus kalbant apie vietinės visuomenės „išišaknijimo“ procesą ir apie jos savitumo ir kultūrinės tapatybės jausmą, – tik laiko ir kartų kaitos klausimas? Be abejo, ne.

Ieškant veiksnių, darančių įtaką šiam procesui būtent pastaraisiais metais, taip pat verta nors probėgšmais peržvelgti politines permainas, ypatingą dėmesį atkreipiant į režimo pasikeitimo Lenkijoje įtaką lokalumo svarbos augimui.

III

Apie 1989 metų simbolinę reikšmę rašė ir teberašo daug sociologų, antropologų ar politologų. Daugelis tą laiką laiko lūžiu ne tik politine prasme²⁷, bet ir persilaužimu, nuo kurio prasidėjo praeities atminimo pokyčiai²⁸. Šiuo atveju yra pabrėžiama svarba permainų, kurias sukėlė perėjimas nuo totalitarinio prie demokratinio režimo, turėjęs pačių įvairiausių padarinių.

Olštyno gyventojams formuojant savo lokalia visuomenės praeities viziją, svarbiausią vaidmenį bus suvaidinęs faktas, kad po 1989 m. mieste buvo atkurta teritorinė savivalda. Per laisvus rinkimus buvo suformuota vietos valdžia, daugeliu klausimų nepriklausoma nuo centrinės administracijos. Po dar vienos reformos (1998 m.) miestas tapo Varmijos-Mozūrijos vaivadijos centru, o šios vaivadijos teritorija buvo gerokai didesnė nei ankstesnės Olštyno vaivadijos. Dėl to atsirado poreikis

²⁴ Privati tėvynė čia suvokiama, kaip ją siūlė suprasti OSSOWSKI, S. *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa, 1984.

²⁵ SAKSON, A. Odzyskiwanie Ziemi Odzyskanych – przemiany tożsamości lokalnej i regionalnej mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych a rewindykacyjne postulaty niemieckich środowisk ziomkowskich. In *Ziemia Odzyskana/ Ziemia Zachodnie i Północne...*, s. 289.

²⁶ *Ibid.*, s. 289.

²⁷ GRABOWSKA, M. *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa, 2004.

²⁸ SZACKA, B. Zmiana ustrojowa i pamięć przeszłości. In SZACKA, B. *Czas przeszły: pamięć – mit*. Warszawa, 2006, s. 206-222; KWIATKOWSKI, P. T. *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*. Warszawa, 2008.

naujai legitimuoti naująją valdžią, vadinasi, ir suformuoti praeities viziją kitokią, nei buvo iki šiol, pritaikytą naujoms sąlygoms²⁹.

Savivaldos reikšmės ir nepriklausomumo augimas darė įtaką ir permainingoms, įvykusioms miesto kraštovaizdyje ir jo simbolikoje³⁰. Pirmieji sprendimai pastaruoju klausimu buvo priimti iškart po pirmųjų rinkimų į vietos savivaldybes. Olštynas įgijo savo vėliavą (vėliau, švenčiant miesto 650-ąsias metines, pakeistą). Dabar Olštyno vėliavą, remiantis Olštyno miesto vėliavos reglamentu, sudaro „stačiakampis žydros spalvos audeklas, kurio viršutinėje dalyje prie koto atvaizduota geltona kriauklė, o apatinėje dalyje per visą ilgį eina balta banguota linija“³¹. Straipsniai spaudoje aiškiai rodo, kad tiek spalvų parinkimas, tiek pati vėliavos išvaizda, kuri siejosi su miesto globėju šv. Jokūbu Vyresniu, kėlė diskusijas ir aštrią polemiką ne tik dėl to, kaip atrodys vėliava, bet ir dėl miesto ateities³².

Pastaraisiais metais pasikeitė ir pats miesto kraštovaizdis. Buvo atnaujintos Senamiesčio gatvelės, stengiantis sugrąžinti joms prieškarinį vaizdą. 2003 m., minint miesto 650-ąsias metines, be kita ko, buvo restauruota ir senoji Rotušė, atidengiant ir originalius gotikos elementus. Restauravimo darbų sulaukė ir viduramžių Aukštieji vartai, o vienoje iš vartų nišų, iš Senamiesčio pusės, vėl buvo patalpintas Dievo Motinos Taikos Karalienės atvaizdas, pašalintas iš ten 1949 m. tuometinės valdžios nurodymu. Miesto erdvėje atsirado daug naujų paminklų, obeliskų ir atminimo lentų, pažyminių miesto istorijos, ir ne tik politinės, faktus. Kaip pavyzdį galima nurodyti kad ir maro aukų įamžinimą (paminklinis akmuo, pastatytas buvusioje Trijų Kryžių aikštėje).

Svarbu tai, kad kai kurie monumentai, nors ir nebuvo nugriauti ar šiek tiek modifikuoti, įgijo naujus pavadinimus ir jiems suteiktas interpretacijas. Reikšmingiausiu pavyzdžiu galima laikyti 1954 m. pastatyto paminklo Senamiestyje, Piłsudskio alėjoje (anksčiau – Pergalės alėja), prasmės pasikeitimą. Buvęs Dėkingumo Raudonajai Armijai paminklas nuo 1989 m. vadinamas Varmijos ir Mozūrijos žemių išvadavimo paminklu (nors Olštyno gyventojai vadina jį „Kartuvėmis“). Tasai monumentas, sukurtas Xawero Dunikowskio, buvo iškaltas iš plokščių, atgabentų iš Hindenburgo mauzoliejaus Tanenberge, netoli Olštyneko. Seniau jis buvo eksponuojamas ir žymėjo vieną svarbiausių miesto vietų, o dabar ne tik neprarado savo funkcijos, bet ir tapo viešų debatų svarstant, ar jam dera būti toje vietoje, objektu. Atsirado siūlymų visai pakeisti jo išvaizdą, netgi perkelti kitur. Jau pats šis faktas rodo, kokių prioritetų dabar esama įamžinimo sferoje ir koks yra buvusių priemonių arba atminimo medijų (tarpininkų), siejamų su praėjusia politine epocha, statusas.

Ne mažiau svarbūs pasirodė esantys ir kiti su santvarkos pasikeitimu susiję pokyčiai, prasidėję interpretuojant ir vertinant praeitį³³. Kalbu apie tai, kad viešajame diskurse pasirodė naujų, diferencijuotų praeities vaizdinių, ėmė nykti požiūrių skirtumai, vyko naujas lenkiškosios atminties vertybinis įvertinimas, jos pliaralizacija³⁴, radosi prisiminimų polifonijos reiškinių³⁵.

²⁹ Šio poreikio – legitimuoti esamą valdžią – įtaką atminimui, be kitų, aptarė Aleida Assmann. Jos pasisakymų šia tema, be kita ko, galima rasti knygoje *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Red. M. SARYUSZ-WOLSKA. Kraków, 2009.

³⁰ *Odkryj Olsztyn. Symbole miasta*. Olsztyn, [s. a.], odnošnik: <http://www.olsztyn.eu/fileadmin/katalogi_wydzialowe/kultura/wydawnictwa/symbole_pl.pdf> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012].

³¹ *Ibid.*, s. 12.

³² JASIŃSKI, J. Nad flagą Olsztyna dyskusje toczą się blisko sto lat. *Posłaniec Warmiński*, 17.08.2003, s. 10.

³³ Pwz., TARKOWSKA, E. *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*. Warszawa, 1992; SZPOCIŃSKI, A. Przeszłość jako tworzywo kanonu kulturowego. Kanon kulturowy upowszechniany w programach telewizyjnych. In *Kultura narodowa i polityka*. Red. J. KURCZEWSKA. Warszawa, 2000, s. 393–427.

³⁴ KORZENIEWSKI, B. *Transformacja pamięci. Przewartościowania w pamięci przeszłości a wybrane aspekty funkcjonowania dyskursu publicznego o przeszłości w Polsce po 1989 roku*. Poznań, 2010.

³⁵ TRABA, R. *Przeszłość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*. Poznań, 2009.

Tie pokyčiai pasirodė esantys labai svarbūs ne tik valstybinės ar tautinės praeities atminimo lygmeniu, bet ir vietinės bei regioninės praeities, dažnai komplikotos ir labai skirtingos³⁶.

Olštyno atveju tokių pokyčių būta labai daug. Po 1989 m. įsikūrė ar atnaujino savo veiklą draugijos ir nevyriausybinės organizacijos, kurių tikslas buvo atskleisti ir propaguoti Varmijos ir Mozūrijos daugiakultūrį paveldą. Daugelis jų, ypač siekusios išsaugoti Varmijos ir jos gyventojų tradicijas, suvaidino svarbų vaidmenį formuodamos naują požiūrį į tos žemės praeitį ir propaguodamos jos istoriją. Tarp jų galima išvardyti draugijas, siekusias parodyti regiono daugiakultūriškumą (pvz., Kultūros draugija „Borussia“), vienijusias tautines ir etnines mažumas (pvz., Olštyno vokiečių mažumos draugija, Varmijos ir Mozūrijos kurpių sąjunga, sukurta 1999 m.), vykdušias mokslinius regiono praeities tyrinėjimus (pvz., W. Kętrzyńskio mokslinė draugija). Kiekviena jų parodo savitą, dažnai naują ir nuo ankstesnių besiskiriančią miesto ir regiono praeities interpretaciją.

IV

Visi čia išvardyti veiksniai pasirodė esantys nepaprastai svarbūs formuojantis naujai, kitokiai, miesto ir jo gyventojų praeities vizijai. Be to, jie atskleidė reiškinius ir procesus, susijusius ne tik su praeities interpretavimo būdu, bet ir su materialiu atminties matmeniu, atsispindinčiu miesto kraštovaizdyje. Šiuo atveju būtų sunku išvardyti viską, vis dėlto vertėtų paminėti bent keletą svarbiausių pokyčių.

Visų pirma aiškiai matyti, kad moksliniuose tyrimuose ir edukacijoje nusigręžiama nuo tautinės ar valstybinės perspektyvos, o vietinės praeities reikšmė auga. Tai lygiai liečia tiek Olštyno istorijos, tiek ir miesto praeities visos Varmijos istorijos fone pateikimo būdą. Tas pokytis pasireiškia labai įvairiai. Jis matyti paties miesto prie Lynos istorinio aprašymo lygmeniu, kai tas aprašymas konstruojamas ne atremiant į istorinius periodus, visuotinai taikytus kad ir mokykliniuose vadovėliuose, valstybės ar tautos istorijos sintezėse, o siejant jį su miesto ar regiono specifika. Pirmiausia tai matyti palyginus naujausias mokslines monografijas ar mokslo populiarinimo leidinius regioninė ir vietinė tematika³⁷ su panašiais leidiniais, išleistais prieš kelias dešimtis metų³⁸. Taip pat verta pažymėti, kad pirmieji įgijo naujų funkcijų. Jie ne tik pristato miesto istoriją, bet ir perduoda žinias apie vietines tradicijas, remdami vietinių ir regioninių visuomenių tapatybių formavimąsi, vykstantį nepriklausomai nuo tautinės ar etninės priklausomybės. Vis dažniau tuose darbuose galima rasti tokio pobūdžio konstatacijų:

„Varmija – tai ypatingas, nedidelis kraštas, kuris iki pat 1945 m. išsaugojo savo kultūrinį, etninį ir kraštovaizdžio savitumą ir kuris turėjo ypatingą santykį su praeitimi. Šiandien, nepaisant to, kad Varmijos lenkų ir vokiečių liko nedaug, atvykėliai atrado jų paveldą, priėmė jį ir sėkmingai gausina.“³⁹

³⁶ Pz., *Oblicza lokalności: różnorodność miejsc i czasu*. Red. J. KURCZEWSKA. Warszawa, 2006.

³⁷ ACHREMCZYK, S. *Historia Warmii i Mazur* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 166). Olsztyn, 1997; ACHREMCZYK, S. *Olsztyn. Dzieje miasta*. Wyd. 2. Wrocław, 2004.

³⁸ WAKAR, A. *500-lecie zjednoczenia Pomorza, Warmii i Mazur z Macierzą*. Olsztyn, 1955; WAKAR, A. *Olsztyn: praca zbiorowa*. T. 1: *Olsztyn 1353-1945*. Olsztyn, 1971; WAKAR, A.; WOLSKI, B. *Sześć wieków Olsztyna*. Olsztyn, 1956; *Warmia i Mazury: praca zbiorowa* (Ziemie Staropolski, t. IV). Red. S. ZAJCHOWSKA, M. KIEŁCZEWSKA-ZALESKA. Poznań, 1953.

³⁹ ACHREMCZYK, S. Tożsamość historycznej Warmii. In ACHREMCZYK, S. *Między Wisłą a Niemnem. Szkice historyczne*. Olsztyn, 2008, s. 54.

Taigi galima sakyti, kad svarbesne tapo ne tautinė ar valstybinė, o vietinė istorija su visa jos specifika. Būtent ji, išeidama į pirmą planą, diktuoja istorijos aprašymo tematiką ir išeities taškus.

Be to, tie pokyčiai daro didžiulę įtaką pasirenkant turinį, sudarantį esminį grupės tapatinimosi elementą, kuris lemia kitoniškumo ir ypatingumo jauseną. Pasirodo, Olštyno atveju lemiama vaidmenį čia vaidina miesto, kaip katalikiškosios Varmijos sostinės, vaizdinys. Būdas įsivaizduoti miestą kaip Varmijos kapitulos būstinę, nors pastaruoju metu dažnas ir noriai prisimenamas, atsirado palyginti neseniai. Po Antrojo pasaulinio karo klausimus, susijusius su Varmija, kuri buvo suvokiama visų pirma kaip teritorija, atsidūrusi ne tik pasaulietinės, bet ir Varmijos vyskupo dvasinės valdžios įtakoje, pirmiausia kėlė dvasininkai (verta paminėti, kad nors pirmoji Varmijos vyskupijos istorijos monografija buvo parašyta gana greitai⁴⁰, jos tęsinys pasirodė tik po 1989 metų⁴¹). Dėl suprantamų priežasčių pirminių miesto ryšių su Katalikų bažnyčios institucija komunistinė valdžia neakcentavo. Valstybės aparato atstovai stengėsi veikiau nuvertinti, ignoruoti ar paneigti Katalikų bažnyčios informaciją, akcentavusią Šiaurinių ir Vakarinių žemių sąryšius ne tik su lenkų tauta, bet visų pirma su Romos katalikų bažnyčia⁴². Tai matyti kad ir publikacijose, pasirodžiusiose Varmijos prijungimo prie Lenkijos 500-ųjų metų proga (1966 m.). Daugelis jų nutylėjo Varmijos kanauninkų vaidmenį Prūsijos Sąjungos veikloje, o vyskupų veiklą aprašė vien tik neigiamai. Pavyzdžiu gali būti Andrzejaus Wakaro darbas „Pamario, Varmijos ir Mozūrijos susivienijimo su Motina 500-metis“ (*500-lecie zjednoczenia Pomorza, Warmii i Mazur z Macierzą*)⁴³.

Šis požiūris į religinį Varmijos paveldą ir specifiką, susijusią su buvusiu vyskupo domenu, iš esmės pakito po režimo pokyčių. Galima sakyti, kad naujaisi darbai stato Varmijos tapatumą būtent ant katalikiškojo regiono paveldo pamatų. Kaip teigė Stanisławas Achremczykas:

„Lenkai ar vokiečiai – Varmijos gyventojai – visada buvo katalikai, katalikybė nustatė Varmijos tapatumą. Varmijos tapatumas glūdi šio krašto katalikiškame pobūdyje ir praeities pamilime. [...] Kraštovaizdis labai skiria Varmiją nuo kaimyninės Mozūrijos. Varmijos gyventojai turėjo garsius valdytojus. Jų reikšmę simbolizuoja kardinolų kepurės, kabančios Fromborko katedroje, ir popiežiaus tiara.“⁴⁴

Galiausiai verta atkreipti dėmesį į dar vieną po Antrojo pasaulinio karo atsiradusį kolektyvinės atminties apie Olštiną ir jo gyventojų praeitį pokyčių elementą. Turiu galvoje atminties apie miesto daugiakultūriškumą ir jo sudėtingą istoriją atgimimą bei akcentavimą viešojoje erdvėje.

Viešojoje erdvėje toji atmintis apie miesto praeitį pasireiškia įvairiausiais būdais. Ji matyti nevyriausybinų organizacijų, kad ir tokių kaip Kultūros draugija „Borussia“, veikloje, kurios deklaruoja jų tikslą esant, be kita ko, propaguoti regiono daugiakultūriškumą, didinti jo kultūrinį kapitalą ir formuoti atvirą regionalizmą⁴⁵. Jos vykdomų projektų tikslas yra naujai, kitaip nei iki šiol, parodyti regiono praeitį, pažadinti dabartinių gyventojų vienybės ir pasididžiavimo čia aptiktomis tradicijomis jausmą, pojūtį, kad jie yra „senųjų Prūsijos žemių laimėjimų paveldėtojai“⁴⁶.

Vis dažniau apeliavimas į daugiakultūrinės miesto tradicijas aptinkamas ir pačiame miesto kraštovaizdyje. Jame esama priminimų ne tik apie Olštynę gyvenusius vokiečius, bet ir žydus.

⁴⁰ OBLĄK, J. *Historia diecezji warmińskiej*. Olsztyn, 1959.

⁴¹ SZORC, A. *Dzieje diecezji warmińskiej (1243–1991)*. Olsztyn, 1991.

⁴² MAIN, I. *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*. Warszawa, 2004, s. 151.

⁴³ WAKAR, A. *500-lecie zjednoczenia...*

⁴⁴ ACHREMCHYK, S. *Tożsamość historycznej Warmii...*, s. 54.

⁴⁵ Wspólnota Kulturowa „Borussia”, odnošnik: <<http://www.borussia.pl>> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012].

⁴⁶ TRABA, R. *Kraina tysiąca granic. Szkice o historii i pamięci*. Olsztyn, 2003.

Pavyzdžiu čia galėtų būti vienai mokyklai suteiktas architekto Ericho (arba Eryko) Mendelsohno vardas arba renovuoti žydų laidojimo namai – vienintelis mieste įgyvendintas jo projektas, „žydų kultūros Olštyne simbolis“⁴⁷. Įdomi detalė: nors architektas anksčiau buvo siejamas pirmiausia su žydų bendruomene, dabar į jį nurodoma kaip į pavyzdį asmens, susijusio su trimis kultūromis – lenkų, vokiečių ir žydų. Vis dėlto tie sąryšiai suvokiami ne per tautinių reikšmių ar etninės kilmės prizmę, o kaip pavyzdys paveldo, kurio paveldėtojai, arba, kaip pasakytų Janas Józefas Lipskis, „depozito saugotojai“, yra dabartiniai Olštyno gyventojai. Tokį mąstymo kelią palaiko ne tik spauda, bet ir mokslo populiarinimo publikacijos, kuriose XIX a. ir XX a. pradžia yra pateikiama kaip trijų nacijų ir trijų kultūrų draugiško sugyvenimo Olštyne laikas⁴⁸.

Vietoj išvadų

Apibendrinant galima pasakyti, kad vietinės visuomenės prigijimo ir integravimosi procesai, toje visuomenėje vykstantys pokyčiai suvokiant ir vertinant savo gyvenamąją vietą, jos praeitį ir tradicijas, remiasi daugybe skirtingų veiksnių. Olštyno atveju tiems procesams ir pokyčiams įtaką daro ne tik laiko tėkmė, kartų kaita ar santvarkos pokyčiai, bet ir grynai vietiniai veiksniai, būdingi miestui tiek kaip Varmijos sostinei, tiek ir kaip vietai, turinčiai specifinę, daugiaetninę ir daugia-kultūrinę istoriją.

Remiantis pateiktais pavyzdžiais, galima tvirtinti, kad nors daugeliu atvejų bendroji miesto ir jo gyventojų praeities vizija yra nuolatinės koordinacijos ir derybų objektas, galima pastebėti vis labiau augantį susikalbėjimą. Nors pats procesas nėra nuoseklus ir vienmatis, nors jis vis dar kelia daug emocijų ir įtampos, keliamos įvairių, dažnai labai skirtingų, pažiūrų į praeitį, ir įsitikinimų, sandūros, dėl jo įtakos vykstantys pokyčiai vis dėlto leidžia pačiai visuomenei įgyti įvairių, dažnai naujų galimybių formuoti tiek lokalinį tapatumą, tiek savo pačių atminimo bendrumą.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ACHREMCZYK, Stanisław. *Historia Warmii i Mazur* (Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, 166). Olsztyn, 1997.
- ACHREMCZYK, Stanisław. *Między Wisłą a Niemnem. Szkice historyczne*. Olsztyn, 2008.
- ACHREMCZYK, Stanisław. *Olsztyn. Dzieje miasta*. Wyd. 2. Wrocław, 2004.
- ACHREMCZYK, Stanisław. Początki humanistyki w Olsztynie. *Bibliotekarz Warmińsko-Mazurski*, 2005, Nr. 3/4, odnošnik: <www.wpb.olsztyn.pl/bwm/3-4_05-ie/achremczyk.html>.
- ASSMANN, Jan. *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa, 2009.
- GRABOWSKA, Mirosława. *Podział postkomunistyczny. Społeczne podstawy polityki w Polsce po 1989 roku*. Warszawa, 2004.
- KOPICZKO, Andrzej. Represje wobec duchowieństwa katolickiego diecezji warmińskiej okresie stalinowskim (1947–1956). *Echa przeszłości*, 2004, t. V, s. 201-212.
- KORZENIEWSKI, Bartosz. *Transformacja pamięci. Przewartościowania w pamięci przeszłości a wybrane aspekty funkcjonowania dyskursu publicznego o przeszłości w Polsce po 1989 roku*. Poznań, 2010.
- KWIATKOWSKI, Piotr Tadeusz. *Pamięć zbiorowa społeczeństwa polskiego w okresie transformacji*. Warszawa, 2008.
- LEWANDOWSKA, Izabela. Warmia i Mazury w latach 1946–1956 w relacji krakowskiego historyka Władysława Ogrodzińskiego. *Przegląd Zachodni*, 2005, t. 61, nr. 3, s. 128-145.
- MAIN, Izabella. *Trudne świętowanie. Konflikty wokół obchodów świąt państwowych i kościelnych w Lublinie (1944–1989)*. Warszawa, 2004.

⁴⁷ Żydowski domprzedpogrzebowy w ruinie, 26.11.2002, odnošnik: <<http://wiadomosci.gazeta.pl/kraj/1,34309,1173938.html>> [Ostatnia wizyta: 10.04.2012].

⁴⁸ ACHREMCZYK, Stanisław. *Olsztyn. Dzieje miasta...*, s. 123.

- MAKOWSKI, Adam. Ziemie Zachodnie i Północne w polityce gospodarczej Polski w latach 1945–1960. In *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego* (Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały, Nr. 23). Red. A. SAKSON. Poznań, 2006, s. 59–78.
- MAZUR, Zbigniew. O legitymizowaniu przynależności Ziemi Zachodnich i Północnych do Polski. *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego* (Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały, Nr. 23). Red. A. SAKSON. Poznań, 2006, s. 27–44.
- Oblicza lokalności: różnorodność miejsc i czasu*. Red. J. KURCZEWSKA. Warszawa, 2006.
- Olsztyn 1353–2003*. Red. S. ACHREMCZYK, W. OGRODZIŃSKI. Olsztyn, 2003.
- OSSOWSKI, Stanisław. *O ojczyźnie i narodzie*. Warszawa, 1984.
- Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka*. Red. M. SARYUSZ-WOLSKA. Kraków, 2009.
- ROMANOW, Zenon. Pamięć historyczna mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych w latach 1945–1989 na przykładzie Pomorza Zachodniego. In *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego* (Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały, Nr. 23). Red. A. SAKSON. Poznań, 2006, s. 201–217.
- SAKSON, Andrzej. Odzyskiwanie Ziemi Odzyskanych – przemiany tożsamości lokalnej i regionalnej mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych a rewindykacyjne postulaty niemieckich środowisk ziomkowskich. In *Ziemie Odzyskane / Ziemie Zachodnie i Północne 1945–2005. 60 lat w granicach państwa polskiego* (Ziemie Zachodnie. Studia i Materiały, Nr. 23). Red. A. SAKSON. Poznań, 2006, s. 267–289.
- SAKSON, Andrzej. *Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945–1997*. Poznań, 1998.
- STOBIECKI, Rafał. *Historia pod nadzorem. Spory o nowy model historii w Polsce: druga połowa lat czterdziestych – początek lat pięćdziesiątych*. Łódź, 1993.
- STOBIECKI, Rafał. *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna..., ale skomplikowana*. Studia i szkice. Warszawa, 2007.
- STRAUCHOLD, Grzegorz. *Wrocław – okazjonalna stolica Polski. Wokół powojennych rocznic historycznych*. Wrocław, 2003.
- SZACKA, Barbara. Zmiana ustrojowa i pamięć przeszłości. In SZACKA, Barbara. *Czas przeszły: pamięć – mit*. Warszawa, 2006, s. 206–222.
- SZPOCIŃSKI, Andrzej. Przeszość jako tworzywo kanonu kulturowego. Kanon kulturowy upowszechniany w programach telewizyjnych. In *Kultura narodowa i polityka*. Red. J. KURCZEWSKA. Warszawa, 2000, s. 393–427.
- TARKOWSKA, Elżbieta. *Czas w życiu Polaków. Wyniki badań, hipotezy, impresje*. Warszawa, 1992.
- TOMKIEWICZ, Ryszard. *Życie codzienne mieszkańców powojennego Olsztyna 1945–1956*. Olsztyn, 2003.
- TRABA, Robert. *Kraina tysiąca granic. Szkice o historii i pamięci*. Olsztyn, 2003.
- TRABA, Robert. *Przeszość w teraźniejszości. Polskie spory o historię na początku XXI wieku*. Poznań, 2009.
- ŻYTYNIEC, Rafał. Literackie zawłaszczanie polskiego Zachodu. *Tygiel Kultury*, 2005, nr. 7–9, s. 99–107.

CHANGES AND CONTINUITY IN REMEMBRANCE OF THE PAST AND PROCESS OF LOCAL COMMUNITY ROOTING. THE CASE OF OLSZTYN

Marta Karkowska

Institute of Philosophy and Sociology of the Polish Academy of Sciences, Poland

Summary

In the analysis of the continuity and change manifested in the formation of a local community and the newcomers' relationships with the living environment and its past in Olsztyn after 1945, the author notes that after 1945, over a period of merely several years, newcomers became the majority of the city population (about 90 %); Olsztyn for them was a totally new place. Therefore, beside quite a few of other problems they had to deal with, they had to adapt to the new conditions and to justify their presence in a new place of residence. In the first post-war decades, Olsztyn residents missed the feeling of safety in a new place and the belief that this was the place of their future life, as well as a sense of community based on an idea close and understandable for most of the newcomers.

In the formation of the sense of community, Olsztyn residents were greatly affected by the official interpretation of the past of Warmia and Masuria related to the myth of the “Recovered Lands” supported in communist Poland. The historical relations of Poles and Germans were interpreted through the prism of antagonism, and the territory was said to have been Polish since time immemorial. Very often the interpretation, even if it was controversial and raised considerable doubt, might have looked attractive and acceptable for the local community. That is witnessed also by recent precedents related to the actualization of the Polish past in Olsztyn as opposed to the signs of German cultural heritage found there and causing tension in the community. Consequently, after the turning point of 1989, the specific previously formed way of discussing the past of Olsztyn did not die out.

On the other hand, it faces alternatives provoked by a number of factors. To start with, differently from the post-war migrants often forced to leave their native lands and failing to feel a deeper relationship with their new place of residence for a certain period of time, most of the representatives of the younger generation, no longer experiencing uncertainty about living in that land, perceive Olsztyn as their “small homeland”, a place related to their family history (for several generations). Next, the development of self-governance structures after 1989 and the establishing of the centre of Warmia and Masuria Voivodship in Olsztyn, raised the need for the legitimation of the new government by taking into account the regional history, the interest in which was seldom supported by the representatives of the government apparatus. Beside increased attention to regionalism and the local history evident in research and education, the memories of the past in Olsztyn after 1989 can be characterized by differentiation, differences in approach, and plurality. Therefore, not merely the ways of interpretation of the past (e.g., the significance of the image of Olsztyn as the capital of the Catholic Warmia grew), but also the material dimension of the memory in the city landscape changed. The efforts to highlight the multiculturalism of past of the city tend to increase.

ТРАНСФОРМАЦИИ И ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В ПАМЯТИ О ПРОШЛОМ И ПРОЦЕСС УКОРЕНЕНИЯ МЕСТНОГО ОБЩЕСТВА. ПРИМЕР ОЛЬШТЫНА

Марта Карковска

Институт философии и социологии Польской Академии Наук, Польша

Резюме

Изучая перемены и преемственность в формировании местного общества в его отношениях к окружающей среде и ее прошлому в Ольштыне после 1945 года, автор замечает, что в течение всего нескольких лет после 1945 г. большинство (около 90 %) жителей города уже составляли переселенцы, для которых Ольштын был местом совершенно новым. Поэтому, кроме множества иных проблем, которые следовало решать новоселам, им предстояло приспособиться к новым условиям и обосновать для себя свое нахождение на этой земле. В первые послевоенные годы чувство безопасности на новой земле, убеждение, что именно с ней будет связана дальнейшая жизнь, не было единственным, которого новоселам не хватало. Им не хватало и чувства общности, обоснованного идеей, которая была бы близкой и понятной для большинства.

На формирование такого чувства жителей Ольштына большое влияние оказала официальная интерпретация истории Вармии и Мазурии, связанная с мифом «Возвращенных земель», который поддерживался в коммунистической Польше. Польско-немецкие исторические отношения в этой интерпретации оценивались через антагонистскую призму, а сама территория изображалась как исконно польская земля. Такая интерпретация, даже если она была полна противоречий и вызывала немало сомнений, для многих могла показаться привлекательной и приемлемой. Об этом свидетельствуют и недавние прецеденты, связанные с актуализацией польского прошлого в Ольштыне и общественными напряжениями, которые в Ольштыне все еще могут быть вызваны находками знаков немецкого культурного наследия. Это показывает, что после перелома 1989 г. особый, ранее сформированный способ рассуждения о прошлом Ольштына никуда не исчез.

С другой стороны, ныне он сталкивается с альтернативами, которые вызываются многими факторами. Во-первых, иначе, нежели послевоенные переселенцы, зачастую покинувшие свои родные места и на протяжении определенного времени после войны не чувствовавшие глубоких связей с новым местожительством, многие представители молодого поколения, которых не томит чувство неуверенности по поводу своего присутствия на этой земле, воспринимают Ольштын в качестве своей «малой родины», места, с которым (вот уже несколько поколений) связана их семейная история. Во-вторых, образование самоуправленческих структур после 1989 г. и превращение Ольштына в центр Варминско-Мазурского воеводства вызвало необходимость легитимировать новую власть, обращившись и в сторону региональной истории, интерес в которой до 1989 г. не всегда поощрялся представителями государственного аппарата. Кроме обращения к регионализму и местной истории, которое очевидно в научных исследованиях и на уровне просветительском, воспоминание о прошлом в Ольштыне после 1989 г. приобрело характеристики дифференциации, различий во мнениях и плюрализации. В связи с этим трансформировались не только способы восприятия прошлого (например, выросло значение образа Ольштына как католической столицы Вармии), но и материальные воплощения памяти в городском ландшафте. В нем все ярче проявляются усилия подчеркнуть многокультурность городского прошлого.